

Journal of Comparative Literature

Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 13, No. 24, Summer 2021

A Re-reading of The Function of Myth In Persian and Arabic Poems on Based on Shamloo's and Albayatti's poems*

Qosay Mahfooz¹, Seyed Ali Qasemzade², Reza Samizadeh³, Alireza Sheykhi⁴

1. Introduction

There is an unbreakable bond between myth and literature because of the same origin that they have in human unconsciousness. As the myth uses the capacities of literature, specially poem, to continue its existence, poets use the capacity of myth to make their poetry more beautiful and developed. The function of myth in literature, however, is not restricted to aesthetics. Today, the value of myth and its semantic and aesthetic approaches are undeniable. Myth definitely creates expansive meaning. Being related to celestial and holy affairs, its most important function is political and cultural, especially for men of letters who intend to write about these facts and consider literary works to have social commitment because myths can improve the social solidarity more and better and act as a support for human's behavior.

Myth is considered as literature womb. When myth has been watered down for the presence of great and popular religions and religious statements, and lost its divine privileges among the

*Date received: 26/05/2021

Date accepted: 04/07/2021

1. Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University (IKIU) Of Iran. Email: quziemahfood@gmail.com

2. **(Corresponding author)** Professor of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University (IKIU) Of Iran. Email: s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir

3. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University (IKIU) Of Iran. Email: r_samizadeh@ikiu.ac.ir

4. Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University (IKIU) Of Iran. Email: alireza.shaikhi@yahoo.com

people of enlightenment era, the most secure shelter for its living should be found in literature and unconsciousness of poets and writers.

Rewriting myths in contemporary poems has become more complicated and diverse, compared with classic poems.

This paper is considered as the first work that intends to study the essence and function of myths in Persian and Arab literature based on Shamloo's and Al-Bayati's poems. It also tries to describe and explain the functions and reflections of myths in contemporary poetry using a problem based and recitative approach. There has been some researches done on comparative mythology such as the work by Qoqnoy and Finiq in Nima and Adonis poems.

2. Methodology

This study tries to consider the essence and function of myth in Persian and Arab poetry based on analytic and descriptive method to show the differences and similarities in Shamloo's and Al-Bayati's poems.

3. Discussion

Shamloo is one of the most popular and active poets of Persian literature, who is famous for innovating blank verse. The mythical symbols are mostly seen in his poems for their power of gaining the attention of the audience and provoking them. Shamloo has had different ways and goals in using myths.

Shamloo's poetry is of complicated and metaphoric language and with an epistemological aim on account of a problematic mind. Although political and social interpretations of his poems have caused many scholars to think that the main function of myths in his poems is political, but investigating his poems more exactly reveals another hidden aspect of his poetry, i.e., he has used national and Western myths due to describe his epistemological principles. In other words, those functions depict the epistemological crisis of modernism. In his view, mentality and life of the modern human is irregular and distressed and his mind basis is irresolute and baffled. This human is pursuing the national and mythical past to find a peaceful resort.

Myth for Shamloo is not a divine concept, but is a resort to justify new beliefs of epistemology. Human is his new myth in modern time. In his mentality, the myth of resourceful goddess is replaced with modern human. As he is greatly aware of the role of human during the era of humanism, he is going to decanonize ancient myths through the announcement of the death of old myths. In his view, the modern human's ego is sorrowful and stuck in the non-heroic period with the death of mythical ideals.

In Shamloo's view, inversion of mythical narrations is justified because it represents the cognitive system of modern time and post-structural essence of those narrations. For example, he preferred to mention Christ crucifixion based on non-Islamic narrations and this approach may be an objection to the dominant narrations, so he shows a new function of myth in his poem besides engaging the reader's mind with that. Also, the death of Nasser in *Poniard on the Plate* is another narration about Jesus and his crucifixion.

Abdolwahhab al-Bayati is one of the political and well known poets that his extreme political tendencies have caused him to be exiled from Iraq for some time and pass the rest of his life in Jordan. His painful life is completely reflected in his poems.

Since one of the ways for getting repose and peace in modern time is resorting to myths, this aim can be obtained by remaking the glorious past and incorporating it in the present situations.

Myths are the best resorts to Al-Bayati too. Obviously, this affair is in need of a new language and mind. He has used some relevant myths related to his community with respect to his own cultural area.

Myths are in service of the social purposes of the poet in symbol. And, for him myth is a means of symbolic justification of political and social aims as he is trying to make the audience active by mentioning the mythical and legend role of Qoqnoos and integrating its function with society.

Disappointment from the improvement of people's conditions motivates Al-Bayati to use the compensatory function of myth. Sindbad myth and the hero's quest archetype in it, is the best function at hand. He knows himself as Sisyphus in Arab society, the one who is usually being exiled and his effort for making people aware of negligence and passivity won't pay off. He is

expressing his dissatisfaction with living in contemporary society. He wants to show that he likes to live in a better world, but he believes that returning to the utopian world is not going to be possible unless joining the ancient time's beliefs and the mythical period.

4. Conclusion

The results show that Shamloo has used myths more expansively and variously than Al-Bayati, whereas Al-Bayati has referred to Egyptian and Greek myths for his political and cultural intentions more. Shamloo planned on using mythical narrations of Rome and Greece frequently on the one hand and reproduction of Persian ones on the other hand. He has tried to reflect mythical narrations in his poems on based on metaphoric and symbolic language to find answers for his epistemological and philosophical questions in modern time.

Shamloo has used myths in an original and deconstructive way and with an inversion of meaning. But, myth for Al-Bayati is a means of reproducing a more political and social atmosphere. Unlike Shamloo, who identifies himself with mythical heroes, the myths in Al-Bayati's poetry are completely separable. In fact, he is going to make his readers be released from passivity. Furthermore, the poetic language of Al-Bayati is simpler and weaker than that of Shamloo. On the other hand, the epistemological function of myths in Shamloo's poetry in combination with emotions and intuitional perceptions and poetic experiences caused his poems to be more complicated.

Keywords: Myth, Contemporary Persian poetry, Contemporary Arabic poetry, Shamloo, Al-Bayati

References [In Persian]:

- Abbas, E. (2005). *Approaches to contemporary Arabic poetry* (H. Abbasi, Trans.). Tehran: Sokhan.
- Al-Bayati, A. (1995). *Sindbad's songs*. Tehran: ney.
- Bahar, M. (1994). *A Study of Persian myths*. Tehran: agah.

- Bidney, D. (1994). *Myth, symbolism and truth* (B. Mokhtarian, Trans.). *Arghavan Quarterly Journal*, 4, 168-182.
- Cassirer, E. (2008). *Philosophy of symbolic forms: Mythical thought* (2nd ed., Vol. 2, Y. Mowqan, Trans.). Tehran: Hermes Publications.
- Eliade, M. (1984). *Myth and symbol in the thought of Mircea Eliade* (J. sattari, Trans). Tehran: markaz.
- Farzaneh, B., & Ali Mohammadi, A. (2012). Myth in the poetry of Adonis and Shamloo. *Mystical and Mythological Literature*, 8, 19-40.
- Fray, N. (1998). *An analysis of criticism* (S. hosseini, Trans.). Tehran: niloofaar.
- Glazier, S., et al. (2007). *Religious anthropology: Three introductions to the anthropology of religion* (I. Musaipour, Trans.). Tehran: javane toos.
- Grant, M., & Hazel, J. (2011). *A glossary of classic myths* (2nd ed., R. Rezaei, Trans.). Tehran: mahi.
- Jasem, M. (2015). *Symbol and myth in contemporary Persian and Arabic poetry: A comparative study of symbol in Badr Shaker al-Sayyab's and Mehdi Akhavan's poems*. Tehran: negah publication.
- juel, S. (2012). *A glossary of Persian and Rome myths*. Tehran: farhange moaser.
- Kameli, B. (2003). *The effect of local heritage on formation of contemporary Arab qasida* (H. Mirzania, Trans.). Tehran: niloofar.

- Kennedy, M. D. (2006). *Encyclopedia of Greece and Rome myths* (R. Behzadi, Trans.). Tehran: tahoori.
- Khalili Jahan Tigh, M. (2003). Contemporary myth and poetry. *Specialized Journal of Persian Language and Literature, University of Mashhad*, 36, 63-80.
- Mekaric, I. R. (2006). *A glossary of literary theories* (M. Mohajer, & M. Nabavi, Trans.). Tehran: agah.
- Mohammadi, I. (2013). Romantic myth Forming and deforming in Shamloo's poetry. *Literary Research Journal*, 24, 105-128.
- Mullah Ebrahimi, E., & Salemi, M. (2017). Semantic implications of the myth of Tammuz in the poetry of Khalil Hawi and Abdul Wahab Al-Bayati. *Journal of Critique of Contemporary Arabic Literature*, 7 (12), 23-42.
- Nazemian, R., et al. (2017). Qoqnoy and finiq in Nima and Adonis poems. *Journal of Comparative Literature*, 17, 227-247.
- Nowroozi, Y. (2015). An introduction to sources of shamloo's inspiration in myth formation. *Journal of Lingual-Rhetorical Studies*, 11, 143-164.
- Pournamdarian, T. (2002). *Travel in fog (a reflection on Shamloo's poetry)*. Tehran: negah.
- Qasemzadeh, A., & Bozorg Bigdeli, S. (2019). *Mythical novel*. Tehran: cheshmeh.
- Rosenberg, D. (2000). *The world myths, epics and stories*. Tehran: asatir.
- Sajjadpour, F. (2020). Findings, myths and legends. *Journal of Narrative Literature*, 3, 122-130.
- Sattari, J. (2017). *A study of Sindbad Bahri story*. Tehran: markaz publication.

- Shafie kadcani, M. (2001). *Contemporary Arab poetry*. Tehran: sokhan .
- Shamloo, A. (2009). *The whole works*. Tehran: zamaneh.
- Shamloo, A. (2008). *Abraham in the fire*. Tehran: Negah Publishing.
- Smith, J. (2008). *Greek and Roman mythological culture* (2nd ed., Sh. Baradaran Khosrowshahi, Treans.). Tehran: Contemporary Culture and Roozbehan Publications.
- Todorov, T. (2003). *Structuralist poetics* (2nd ed., M. Nabavi, Trans.). Tehran: Agah.
- Warzi, M. (2010). Myth in contemporary Arab poem. Persian literature magazine. no 15. pp 67-86.

References [In Arabic]:

- Albayati, A.(1990). *Divan of poems*. Beirut: Dar Al-Awda.
- Ezzodin, I.(2007). *Contemporary Arab poetry*. Beirut: Dar Al-Odeh.
- Gibran, Kh. J. (1914). *A tear and a smile*. Beirut: Dar Al-Jail.
- Obaidat, Z. M. (2006). *The image of city in Arab poetry*. Alhadis: Dar Al-Kindi.

نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال سیزدهم، شماره بیست و چهارم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

بازخوانی کارکرد اسطوره در اشعار فارسی و عربی با تکیه بر اشعار شاملو و
البیاتی*

قصی محفوظ^۱؛ سیدعلی قاسم‌زاده (نویسنده مسئول)^۲؛ رضا سمیع‌زاده^۳؛ علی‌رضا شیخی^۴

چکیده

اسطوره و ادبیات به سبب دارا بودن خاستگاه مشترک؛ یعنی نشأت گرفتن از ناخودآگاه آدمی، با یکدیگر پیوندی ناگسستنی دارند. همان‌گونه که اسطوره از ظرفیت ادبیات به‌ویژه شعر برای استمرار حیات خود استفاده می‌کند، شاعران نیز از ظرفیت اسطوره اغلب برای غنا و زیبایی اشعار خویش بهره می‌گیرند؛ اما کارکرد اسطوره در ادبیات تنها معطوف به عنصر زیبایی‌شناختی نیست. شاملو در شعر فارسی و البیاتی در شعر عرب نمونه دو شاعری هستند که با آگاهی از ظرفیت اسطوره‌ها، با تکیه بر تجربه‌های زیستی مشترک به کارکرد سیاسی و اجتماعی اسطوره‌ها، در کنار کارکرد زیبایی و ساختاری در شعر نیز توجه کردند. این مقاله به شیوه توصیفی - تحلیلی به کارکرد اساطیر در شعر این دو شاعر می‌پردازد. از نتایج این پژوهش تطبیقی برمی‌آید که اگرچه این دو شاعر معاصر در کاربرد اساطیر همانندی‌هایی دارند، اساطیر در اشعار شاملو از کمیت و کارکرد متنوع‌تری در قیاس با اشعار البیاتی برخوردار است. نوآوری‌های شاملو در بازآفرینی

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۰۵

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۱۳

Doi: 10.22103/JCL.2021.17642.3285

صص ۲۳۹ - ۲۶۸

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. ایمیل:

qusiemahfood@gmail.com

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. ایمیل:

s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir

۳. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. ایمیل: r_samizadeh@ikiu.ac.ir

۴. استادیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. ایمیل: alireza.shaikhi@yahoo.com

اسطوره‌ها در مقایسه با اشعار البیاتی آشکار است؛ درحالی‌که البیاتی بیشتر از اسطوره برای بازنمایی جامعه عرب و موقعیت خود در آن جامعه استفاده کرده است؛ شاملو با بازخوانی اسطوره‌ها، به ماهیت یا کارکرد معرفت‌شناسانه اساطیر توجه و تلاش کرده از رهگذر آن، جهان‌بینی ایرانی و انسان معاصر را بازنمایی کند.

واژه‌های کلیدی: اسطوره، شعر معاصر فارسی، شعر معاصر عربی، شاملو، البیاتی.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

اسطوره به عنوان دانشی بینارشته‌ای، دربرگیرنده حوزه‌های مختلفی از علوم انسانی، نظیر تاریخ، ادبیات، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، ادبیات، زبان‌شناسی و... است؛ دانشی که برای انسان نخستین، تقریباً در نبود آن علوم پاسخگوی تمامی سؤالات و نیازهای آدمی از مسائل هستی‌شناختی، توحیدی و آیینی تا پرسش‌های تاریخی، اجتماعی، پزشکی و... بود. اسطوره، گذشته‌ای آرمانی است که تمام نمی‌شود و زنده‌نامیرایی است که ممکن است، تغییر کند و تحول یابد؛ اما هرگز از بین نمی‌رود. خاصیت الگوپذیری و الگوسازی آن و ماهیت آیینی و تکرارپذیری آن در کنار بی‌زمانی و بی‌مکانی آن عامل اساسی این نامیرایی دانسته شد. پیوند اسطوره‌ها با جهان‌نگری انسان نخستین و تبدیل شدن آن به جهان‌بینی جمعی بشر کارکرد اجتماعی اسطوره‌ها را نیز برملا می‌سازد؛ چنانکه آورده‌اند: «اسطوره برداشت و تفسیر اقوام و گروه‌های ابتدایی از جهان است... این مقوله از دیرباز در زندگی انسان وجود داشت و به مرور کارکردی اجتماعی یافت.» (بهار، ۱۳۷۳: ۱۹۶)

امروزه، ارزش اسطوره و کارکرد معنایی و زیبایی‌شناختی آن امری انکارناپذیر است. اسطوره به سبب تعلق به اموری قدسی و مینوی، وسعت معناآفرینی نامحدود دارد و بسیار بیشتر از خاصیت صرفاً روایی - داستانی و حتی سرگرم‌کنندگی گونه‌های ادبی چون افسانه‌ها، حکایات و... کاربرد دارد؛ چنانکه مهمترین کارکرد آن را نیز «کشف و یافتن اولین الگوهای اقوام و آیین‌های مختلف از همه جنبه‌های زندگی، از تغذیه تا کار و روابط

فردی و اجتماعی دانسته‌اند.» (الیاده، ۱۳۶۳: ۱۵). این ابزار فرهنگی و ساختارساز (اسطوره) به‌ویژه برای نویسندگان یا شعرايي که نیتی سیاسی-اجتماعی و فرهنگی دارند و برای آثار ادبی رسالتی اجتماعی قائل‌اند، از اهمیتی ویژه برخوردار است؛ زیرا «اسطوره‌ها بهتر می‌توانند، همبستگی اجتماعی را تقویت کنند و به مثابه پشتوانه رفتار انسان عمل نمایند و به فعالیت‌های انسان‌ها مشروعیت بخشند.» (گلیزیر و دیگران، ۱۳۸۶: ۴۸). «اسطوره‌ها از جمله کلان روایت‌هایی هستند که می‌توانند در هر شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، محمل اندیشه‌ها، تجربیات و مسائل نوظهور بشری باشند و بر غنای هر قالب و نوع ادبی بیفزایند؛ زیرا اسطوره‌ها هم به سبب بهره‌مندی از زبان و فرم استعاری و نمادین از یک سو و دربرداشتن عصاره تفکرات، عقاید، آرزوهای مقدس و ماورایی انسان درباره هستی و آفرینش، حیات، خدا و ... از سویی دیگر، ظرفیت‌هایی بی‌کرانه برای ظهور و بروز خلاقیت و پیگیری خواسته‌ها و ایده‌ها در اختیار نویسندگان [و شعرا] قرار می‌دهند.» (قاسم‌زاده و بزرگ بیگدلی، ۱۳۹۷: ۱۱)

به نظر کاسیرر «الگوی اسطوره نه طبیعت؛ بلکه جامعه است. مرجع اسطوره واقعیت اجتماعی، مناسک و نهادهای جامعه است. از این رو، حقیقت اسطوره در تجلیات نمادین مناسک اجتماعی فراهم می‌آید» (بیدنی، ۱۳۷۳: ۱۷۳)؛ لذا «هر کس بخواهد نظام جامعی از فرهنگ انسان و جامعه ارائه دهد، ضرورتاً باید توجه خویش را به اسطوره معطوف دارد.» (کاسیرر، ۱۳۸۷: ۴۴). گویا به همین دلیل است که فرای نیز معتقد است: «بدون اسطوره، فرهنگ جامعه توانایی سالم و طبیعی خلاقیت خود را از دست می‌دهد، تنها چشم‌انداز اساطیری است که یک جنبش جامع فرهنگی را متحد می‌کند و تکامل می‌بخشد.» (فرای، ۱۳۷۷: ۸).

اسطوره را زهدان ادبیات دانسته‌اند؛ اما آنگاه که اسطوره در برابر ادیان بزرگ و روایات دینی و الهی ابلاغی پیامبران به حاشیه رانده شد و خاصیت قدسی خویش را برای مردم عصر ظهور ادیان بزرگ از دست داد و در قالب ادبیات و ناخودآگاه ادبا به حیات خود ادامه داد، امن‌ترین پناهگاه حیات اسطوره را بایست در ادبیات و ناخودآگاه شعرا و

نویسندگان جست. با وجود اینکه از ادبیات آغازین ملت‌ها شاهد نفوذ و بازتاب اسطوره و روایات اسطوره‌ای هستیم؛ اما باید «ورود اساطیر به ادبیات را از جمله مهم‌ترین تحولات و تغییرات شعر معاصر دانست» (ورزی، ۱۳۸۹: ۹)؛ زیرا برخلاف ادوار کلاسیک، از دورهٔ رنسانس نوعی باور منفی و خرافی به اسطوره‌ها در میان ملت‌ها به‌ویژه غربیان ایجاد شده‌بود و افسون اسطوره‌زدایی یکی از کلیدی‌ترین رموز دنیای جدید و جهان‌بینی انسان‌پسا رنسانس به‌شمار می‌رفت. روشن است در حاکمیت چنین فضای منفی، استفاده از اسطوره‌ها در اشعار جای تأمل بیشتر دارد؛ چنان‌که هرچه از قرون اولیهٔ پس از رنسانس به قرن‌های جدیدتر نزدیک‌تر می‌شویم روایات اسطوره‌ای نقشی آشکارتر و گسترده‌تر در غنای ادبی می‌یابند؛ به‌گونه‌ای که بازتاب آشکار یا ضمنی اسطوره در شعر معاصر علاوه بر اینکه بر حیات پارادوکسیکال اسطوره‌ها در عصر مدرن و پسامدرن تأکید می‌ورزد، آگاهی شاعران از ظرفیت کم‌نظیر آن (اسطوره) در بازنمایی جهان‌بینی انسان معاصر را نشان می‌دهد.

با توجه به موارد یادشده، نگارندگان برآنند که نباید با ساده‌نگاری به بازتاب اساطیر در شعر معاصر پرداخت؛ زیرا علاوه بر کمیت و کیفیت بازتاب اسطوره‌ها در اشعار معاصر ملت‌ها از جمله اشعار فارسی و عربی، آنچه مهم است کشف و تبیین کارکرد اسطوره در شعر معاصر است؛ زیرا بازآفرینی و بازنویسی اسطوره‌ها در شعر معاصر در مقایسه با اشعار گذشتگان (کلاسیک) به سبب تحولات بینشی و نگرشی انسان مدرن هم از پیچیدگی‌های بیشتر برخوردار گشته و هم تنوع و تعدد بیشتری یافته‌است؛ از این رو، پژوهش حاضر تلاش می‌کند به شیوهٔ توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر رویکرد تحلیل محتوا با هدف بازخوانی اشعار دو شاعر کلیدی معاصر فارسی و عربی ماهیت و کارکرد اسطوره‌ها را در شعر معاصر واکاوی کند و تفاوت دو حوزهٔ شعری فارسی و عربی را با توجه به پیشینهٔ تفکر اساطیری در میدان فکری مدرن تبیین نماید.

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

پژوهش دربارهٔ بازتاب اسطوره‌ها در ادبیات معاصر رو به‌تزايد است؛ از تألیف کتاب *رمان اسطوره‌ای* (قاسم‌زاده و بزرگ‌بیگدلی، ۱۳۹۷) و ارائهٔ مقالات پژوهشی قابل توجه در

تحلیل اسطوره‌شناختی رمان‌ها تا مقالاتی که تلاش کرده‌اند اسطوره را در شعر معاصر به شکل تطبیقی بررسی کنند؛ مانند کتاب *رمز و اسطوره در شعر معاصر ایران و عرب*. بررسی تطبیقی *رمزگرایی در شعر بدر شاکر السیاب و مهدی اخوان ثالث* (جاسم، ۱۳۹۴) که پایان‌نامه نویسنده در ایران بوده و به شکلی سطحی و بسیار ضعیف اشعار دو شاعر برگزیده و اسطوره‌هایی خاص و آشکار را از اشعار آنها بررسی کرده‌است یا مقاله «اسطوره در شعر آدونیس و شاملو» (فرزانه و علی محمدی، ۱۳۹۱: ۱۹-۴۰) که نویسندگان با بررسی اسطوره در شعر آدونیس و شاملو به این نتیجه عجیب رسیده‌اند: افزون بر گرایش این دو در بهره‌گیری از اسطوره، آدونیس به بازآفرینی اسطوره‌ها پرداخته؛ ولی شاملو خود، به خلق اسطوره دست می‌زند؛ نکته‌ای که اساساً با ماهیت اسطوره‌گرایی ایرانیان منافات دارد یا مقاله «دلالت‌های معنایی اسطوره تموز در شعر خلیل الحاوی و عبدالوهاب البیاتی» (ملاابراهیمی و سالمی، ۱۳۹۶: ۲۳-۴۲) که در آن نویسندگان به بررسی دلالت‌های معنایی اسطوره تموز در نمونه اشعار الحاوی و البیاتی پرداخته‌اند و به این نتیجه ملموس و بسیار ساده رسیده‌اند که کاربرد تموز در شعر البیاتی، پربسامدتر و متنوع‌تر از اشعار الحاوی است. یا مقالاتی که در حوزه زبان فارسی به بررسی اسطوره در شعر شاملو روی آورده‌اند؛ مانند «اسطوره‌سازی و اسطوره‌شکنی رمانتیک در شعر شاملو» (محمدی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۰۵-۱۲۸) که ماهیت اسطوره‌های شاملو را سیاسی و اجتماعی دانسته‌است؛ درحالی‌که نگارندگان مقاله پیش‌رو بر آنند که ماهیت کارکردی اسطوره‌های شاملو بیش از آنکه سیاسی باشد، بنیادی معرفت‌شناختی دارد. همچنین مقاله «نگاهی به منابع الهام شاملو در اسطوره‌پردازی» (نوروزی، ۱۳۹۴: ۱۴۳-۱۶۴) که نویسنده در آن، نقش تصاویر را در کیفیت کلام و تأثیر آن بر مخاطب، بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌است که عمیق‌ترین و اصلی‌ترین تصاویر شاملو، تصاویر اسطوره‌ای است.

با وجود اینکه گاه پژوهش درباب اسطوره‌شناسی تطبیقی در مجلات حوزه ادبیات تطبیقی سابقه دارد؛ مانند مقاله «قنوی و فینیق در اشعار نیما و آدونیس» (ناظمیان و دیگران، ۱۳۹۶) منتشر شده در شماره ۱۷ نشریه *ادبیات تطبیقی* دانشگاه شهید باهنر کرمان، جستار

حاضر به سبب نوع پژوهش تطبیقی و رویکرد بازخوانشی و مسأله‌محور به ماهیت و کارکرد اسطوره‌ها در اشعار فارسی و عربی با تکیه بر شاملو و البیاتی، تلاشی تازه برای بازنمایی کارکرد و کیفیت بازتاب اساطیر در اشعار معاصر است که پیشتر در پژوهش‌های تطبیقی در زبان و ادبیات فارسی به شکل حاضر سابقه نداشته است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. کیفیت بازتاب اسطوره در شعر معاصر فارسی و عربی

بازآفرینی اسطوره‌ها در ادبیات و خاصه در شعر، زیباترین و هنرمندانه‌ترین کاربرد اسطوره‌پردازی است. معروف است که اعراب به سبب نداشتن سابقه تمدنی قبل از اسلام اسطوره‌های مختص به خود ندارند و در میان اقوام عرب تنها مصریان و برخی از اقوام سوریه - که ریشه‌های نژادی غیرعرب دارند - اسطوره‌های خاص و ریشه‌داری دارند؛ از این رو، شعر عرب از دیرباز به اساطیر ملل دیگر از جمله اسطوره مصریان (چون اوزیریس و ادونیس و...) و یونانیان (سزیف، ادیپ، پرومته، اولیس و...) متمایل بوده است.

با نگاهی گذرا به میراث کهن ادبیات عرب، می‌بینیم که اثری از اسطوره در آثارشان به چشم نمی‌خورد و این می‌تواند به دلیل محیط خشک و خشن دوران جاهلیت باشد و اینکه گستره ذهنی زیادی از اساطیر نداشتند؛ اما کاربرد اسطوره در شعر معاصر عرب را می‌توان به اوایل قرن بیستم نسبت داد، آنجا که جبران خلیل جبران در کتاب *دمعه و ایتسامه* (۱۹۱۴) از اسطوره ادونیس و عشتار و نسیب و عریضه در قصیده «نار ارم» (۱۹۲۵) از اسطوره «ارم ذات العماد» و عقاد و ابوشادی در قصاید خود از اساطیر یاد می‌کند؛ لذا شاعران معاصر عرب همچون سایر شعرای ملل معاصر در آثارشان به اسطوره‌ها توجه داشته‌اند و حتی اسطوره‌های دیگر ملل قدیم را به کار برده و با توجه به محیط و شرایط، افکار و اندیشه‌های خود را با استفاده از این اسطوره‌ها ابراز داشته‌اند. حتی برخی از آن‌ها همچون ادونیس، نام خود را از یک اسطوره کهن اقتباس می‌کند.

شاعران معاصر عرب به‌ویژه شاعران جوان و ساختارشکن چون ادونیس، بدر شاکر السیاب، البیاتی و... با آگاهی از ماهیت و کارکرد اسطوره در نوآفرینی و زیبایی و نقش آن

در رمزپردازی و تعمیق معنا به استفاده از اساطیر ملل دیگر و بازتاب آن در اشعار خویش پرداختند. حقیقت آن است که با ورود اسطوره به شعر عرب، یکی از مهم‌ترین تحولات ادبیات معاصر عرب به وقوع پیوست؛ زیرا با توجه به شرایط دوره معاصر، شاعران نمی‌توانند نیازهای امروزه را با موازین ادبیات قدیم پاسخگو باشند؛ بنابراین نیاز به استفاده از عناصر و ابزارهای جدید به وجود می‌آید؛ از این رو می‌توان گفت که «یکی از تفاوت‌های شعر قدیم و جدید عرب، کاربرد اسطوره در شعر جدید است که برای رفع دلالت‌های مفهومی دوره معاصر است» (اسماعیل، ۲۰۰۷: ۲۲۳)؛ بنابراین کارکرد اسطوره برای شاعر عرب، بیشتر بازنمایی پریشانی احوال، دردها و رنج‌ها و بی‌پناهی انسان معاصر است.

برای مخاطب معاصر، مهم‌ترین و زیباترین شعرهای معاصر، شعری است که پیام فلسفی و یا اخلاقی خود را مستقیم بازگو نمی‌کند؛ بلکه با استفاده از تصاویر شعری و رمزپردازی یا نشانه‌های کلامی-رمزی این کار را انجام می‌دهد. اسطوره یکی از این رمز نشانه‌های پرکاربرد و مؤثر است که «شاعر با استفاده از کاربرد اسطوره‌ها، با خواننده پیوند برقرار می‌کند و این یکی از پدیده‌های تازه در شعر معاصر عرب به شمار می‌آید» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۵۱)؛ به دیگر سخن، در اشعار عربی، کاربرد اساطیر به همراه افسانه‌های کهن در واقع تلاش برای انتقال تجارب بشر و حفظ گنجینه‌های گذشتگان و انتقال آن به نسل‌های بعد است (ر.ک: سجادپور، ۱۳۷۸: ۱۲۳)؛ پس می‌توان برای حضور اساطیر در شعر معاصر عرب، جایگاهی ویژه قائل شد؛ زیرا «کاربرد اسطوره در شعر معاصر عرب، از گستاخانه‌ترین رویکردهای انقلابی به شمار می‌رود» (عباس، ۱۳۸۴: ۲۵۳) و شاعران عرب، اسطوره را برای بیان مسائلی از قبیل: سختی زندگی، مرگ، قربانی شدن و غیره به کار می‌برند. به همین دلیل «زمانی که شاعر به مرحله سختی از زندگی می‌رسد، به دنبال یافتن راه‌حلی می‌رود که او را از این حقیقت رها کند و به دنبال انقلابی برای گریز از این مرحله است و در این شرایط است که به دنبال اسطوره می‌رود.» (عبیدات، ۲۰۰۶: ۱۷۵).

اما اسطوره در فرهنگ و تاریخ فکری و هنری ایرانیان جایگاهی بی نظیر دارد. سابقه اسطوره‌سازی ایرانیان از زمان سکونت در فلات ایران و تاریخ پرفراز و نشیب آن گواه اهمیت و جایگاه اسطوره‌های ایرانی در معرفی هویت ملی ایرانیان است. اسطوره برای ایرانیان بازتاب آرمان‌شهر، محمل آمال، افکار و جهان‌بینی ایرانی است و همواره آیین و آداب ملی خود را از این طریق حفظ کرده و در ادوار مختلف تاریخی به اشکال مختلف بازتاب داده است. ادبیات فارسی بیشترین نقش را در استمرار و حیات اسطوره‌های ایرانی داشته است، زیرا شاعران و نویسندگان ایرانی هم به سبب عرق ملی و تاریخی و هم به سبب آگاهی از ریشه‌دار بودن عقاید و باورهای اسطوره‌ای در شکل‌گیری و تقویت هویت جمعی و نقش اساطیر در باروری فکری و هنری همواره به اسطوره‌ها نظری جانبدارانه و ایجابی داشته‌اند؛ لذا رویکرد شاعران به اسطوره از چند جهت قابل توجه است: نخست از منظر زیباشناسانه و ساختاری و دیگری بازتاب گفتمان‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه، زیرا اسطوره هم ظرف (فرم) است و هم مضمون (محتوا). اگر به ویژگی‌های روایی و داستانی اسطوره‌ها - که قدیم‌ترین شیوه‌های داستان‌پردازی انسان است - توجه داشته باشیم، اسطوره‌ها را فرم‌هایی داستانی و روایی می‌بینیم که می‌توانند الهام‌بخش اشعار روایی معاصر باشند. چنانکه نورتروپ فرای نیز اسطوره را عنصری ساختاری (پیرنگ) در ادبیات (فرای، ۱۳۷۷: ۱۹۴) و «اصل سامان‌دهنده ساختاری شکل ادبی» (همان: ۴۰۲) می‌داند. تودروف نیز اسطوره را «نخستین انگیزه خلق آثاری با گرایش‌های ساختاری دانسته است» (تودروف، ۱۳۸۲: ۷۹) و اگر اسطوره‌ها را آرزوها یا آرمان‌های مقدس انسان بدوی و تلاش او برای معنادار کردن جهان و فهم هستی و علت وجودی (خود، خالق، طبیعت) و جستجوی هویت ملی بدانیم، اسطوره می‌تواند محتوا و مضمونی مناسب برای بازیابی هویت ملی و بازاندیشی در گذشته پر افتخار و پیوند آن با زمانه جدید و در نتیجه تقویت همبستگی ملی باشد؛ از این رو، باید دانست که «اسطوره‌ها اصول ساختاری ادبیات هستند و ارتباط کلامی روایت و معنا را امکان‌پذیر می‌کنند.» (مکاریک، ۱۳۸۵: ۳۴). جدای از این موارد، برای انسان معاصر خلأهای معرفتی ناشی از عصر مدرنیته نیز با اسطوره‌ها ترمیم می‌شود.

مرکزیت‌زدایی در تفکر مدرنیسم و گرایش آن به ابهام هنری در آثار، بازگشت به اسطوره‌ها را آسان‌تر می‌سازد، زیرا اسطوره به دلیل زبان نمادین و نامشخص بودن کارکرد آن‌ها، برای انسان معاصر همواره ابهام‌آفرین است. چندلایه‌ای بودن معانی اسطوره، سیالیت و پویایی اسطوره‌ها به همراه زبان نمادین، آن‌ها را از سطح اشارات تلمیحی فراتر و به سطح معانی متکثر و متعدد پیش می‌برد. همین برخورداری اسطوره از جوهره سیال است که برای هنرمند امکان بینامتنی به وجود می‌آورد تا از اسطوره‌ها برای پیوندزدن انسان معاصر با گذشته و سنت استفاده نماید. (قاسم‌زاده و بزرگ بیگدلی، ۱۳۹۷: ۵۹-۶۰)

اسطوره‌گرایی در شعر معاصر به دلایل فوق ضرورت می‌یابد. در آثار دوره معاصر تا جایی که اسطوره‌ها توجه شد که برخی معتقدند اغلب «اشعار این دوره بیشتر بر اساطیر تأکید دارند و از دریچه اساطیر به دنیا می‌نگرند» (خلیلی جهان‌تیغ، ۱۳۸۲: ۶۴)؛ به‌ویژه اینکه شاعران معاصر با کمک اسطوره تلاش کرده‌اند به نوآوری مضمونی و شکلی اشعار خود روی آورند تا ضمن عمیق شدن در مفاهیم اجتماعی و گریز از احساسات سطحی، با استفاده از نوعی اسطوره، از صراحت پرهیز کنند (ر.ک: شفیع‌کدکنی، ۱۳۸۰: ۷۵) و به اشعار خویش عمقی معرفت‌زا بخشند.

۲-۲. کارکرد اسطوره در شعر شاملو و البیاتی

۲-۲-۱. ماهیت و کارکرد اسطوره در شعر شاملو

شاملو یکی از پرطرفدارترین و پرکارترین شاعران معاصر فارسی است که به سبب ابداع شعر سپید (منثور) فارسی از شهرت کم‌نظیری برخوردار است. فارغ از ساختار روایی اشعارش، «دستگاه فکری شاملو به سبب گرایش به تاریخ ایران باستان و باورهای اسطوره‌ای و ملی از یک سو و تأثیر اندیشه‌های مدرن از دیگر سو، بازخوانی و بازنمایی اسطوره‌های ملی و حتی غیربومی را در آثارش برجسته نموده است.» (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۷۲). در این میان، بهره‌برداری نمادین و رمزگونه وی از اساطیر ملی به سبب قدرت برانگیزانندگی آنها در جامعه ایران و جلب توجه مخاطبان از سوی شاملو، سبب شده است که نمادهای اساطیری بیش از دیگر گونه‌های اساطیر، در اشعار وی بازتاب داشته باشد. شاملو در استفاده از اساطیر در اشعار خود، شیوه‌های گوناگون و اهدافی متفاوت دارد. او به دلیل داشتن ذهنی پردامنه و پروبلماتیک (مسأله محور)، هم مقصد و هدفی

معرفت‌شناختی دارد و هم زبانی پیچیده و استعاری؛ لذا استفاده از روایات اسطوره‌ای بومی و غیربومی در تقویت و تثبیت این شگرد و سبک شعری او هدفمند و معنادار است. این شاعر در اشعار اساطیری خود از تمامی مضامین اسطوره‌های ملی، غربی و حتی اسلامی بهره گرفته است و حتی در مواردی خود، با تلفیق اسطوره‌ها، به بازآفرینی روایت اسطوره‌ای تازه می‌پردازد که در نوع خود کم‌نظیر و منحصر به فرد است.

گرچه برداشت‌های سیاسی و اجتماعی از اشعار شاملو این حس را در بین اغلب محققان غالب کرده که ماهیت یا کارکرد اصلی اساطیر در اشعار شاملو سیاسی و اجتماعی است؛ اما بازخوانی دقیق‌تر اشعار او حقیقتی دیگر را برملا می‌سازد و آن کاربست اساطیر ملی و غربی در جهت ترسیم مبانی معرفت‌شناختی مورد نظر خود اوست، به تعبیر دیگر کارکرد اصلی اساطیر در اشعار شاملو ناظر بر بحران‌های معرفت‌شناختی معاصر است. به نظر او، ذهنیت و زندگی انسان مدرن آشفته و بی‌سامان است و پایگاه فکری‌اش متزلزل و بهت زده است. انسان زمان‌ستیز و حال‌گریز معاصر غالباً در گذشته ملی یا اسطوره‌ای به دنبال پناهگاهی تسکین‌بخش می‌گردد:

«در نیست / راه نیست / شب نیست / ماه نیست / نه روز و نه آفتاب / ما بیرون زمان ایستاده‌ایم / با دشنه

تلخی در گرده‌هایمان» (شاملو، ۱۳۸۸: ۷۱۱)

اسطوره برای شاملو نه مفهومی قدسی که دستاویزی برای توجیه باورهای معرفت‌شناختی جدید است. انسان، اسطوره جدید شاملو در عصر مدرن بود. در نظام فکری او، اسطوره انسان مدرن، جانشین اسطوره ایزدان مدبر در زندگی انسان نخستین می‌شود. او به خوبی به نقش انسان در عصر اومانیسم آگاه است، لذا با اعلان مرگ اسطوره‌های کهن، به قداست‌زدایی از اساطیر کهن می‌پردازد:

«خدایان از میانه برخاسته بودند و، دیگر نام انسان بود،

دست‌مایه افسونی که زیباترین پهلوانان را

به عریان کردن خون خویش

انگیزه بود...» (همان: ۵۲۶)

اگر در به غرور برافراشت

و فریاد برداشت: اینک من! آدمی! پادشاه زمین! (همان: ۵۴۲)

برای شاملو اساطیر ملی و قهرمانان اسطوره‌های ایرانی دستاویز مسخ روایات تعریف شده و تحریف تاریخ است. به عقیده شاملو من انسان معاصر - که در خود او تجلی یافته - است - در عصر بی‌قهرمانی و مرگ آرمان‌های اسطوره‌ای مغموم و گرفتار است:

«دلم گپک زده، آه/ که سطری بنویسم از تنگی دل/ همچون مهتاب زده‌ای از قبیلۀ آرش، بر چکادِ

صخره‌ای زه جان کشیده تا بن گوش/ به رها کردن فریادِ آخرین» (همان: ۴۲)

«آه! اسفندیار مغموم/ تو را آن به که چشم فرو پوشیده باشی» (همان: ۷۲۷)

در دستگاه فکری شاملو، دیگر خون سیاوش و اسطوره قربانی قداستی ندارد. نفی اسطوره قربانی در اشعار وی دو معنای متناقض دارد: هم می‌تواند در راستای اسطوره‌زدایی عصر مدرن تفسیر گردد و هم نوعی اعتراض و تلنگر بر مخاطبی که دیگر به قداست قربانی و کارکرد آن ایمان ندارد و ناامیدانه در زمانه بی‌کرانه دیگر هیچ باوری به تحول و زایش و ظهور زمان و دنیای آرمانی ندارد:

«من کلام آخرین را/ بر زبان جاری کردم/ همچون خون بی‌منطق قربانی/ بر مذبح/ یا همچون «خون

سیاوش»/ خون هر روز آفتابی که هنوز بر نیامده است/ که هنوز دیری به طلوعش مانده است/ یا که خود

هرگز بر نیاید» (همان: ۴۲)

از پربسامدترین اسطوره‌های شاملو، نگاه ساختار شکنانه او به آفرینش است. اسطوره آفرینش در نزد هر ملتی، بسته به نوع فرهنگ و آیین آن ملت، می‌تواند اشکال گوناگونی داشته باشد. در ایران با توجه به حضور اسطوره‌های غیردینی و نیز روایت‌های اسلامی، به گونه‌ای متفاوت به داستان آفرینش پرداخته شده است. نگاه شاملو در این بخش، بیشتر تلفیقی و متأثر از روایت‌های اسلامی و زرتشتی و گاه اساطیر سامی است. نوآوری اسطوره آفرینش در اشعار شاملو حکایت بازآفرینی اسطوره در دستگاه فکری شاملو در جهت تبیین جهان بینی و نظام معرفت‌شناسانه شک آلود و آشفته انسان معاصر و چه بسا منظومه فکری شکاک خود اوست؛ چنان که برای او آغاز حیات مبهم و نامقدس است:

«پس پای‌ها استوارتر بر زمین بداشت/ تیره پشت راست کرد/ گردن به غرور برافراشت/ و فریاد

برداشت: اینک من! آدمی! پادشاه زمین... پس صورت خاک را بگردانید/ ورود را و دریا را به مهر خویش

داغ نهاد به غلامی/ و به هر جای، پا نهاد خاک پنجه در پنجه کرد به ظفر/ و زمین را یکسره باز آفرید به
دستان/ و خدای را هم، به دستان/ به خاک و به چوب و به خرسنگ/ و... و او را نماز برد.../... و تباهی
آغاز یافت» (همان: ۵۴۲-۵۴۳)

«زمین را انعطافی نبود/ سیاره‌ای آتی بود، لکه سنگی بود.../ سنگ پاره‌ای بی تمیز که در خشکای
خمیده/ اش هنوز خود را خبر از خویشتن نبود، که هنوز نه بهشتی بود، نه ماری و سیبی/ نه انجیر بنی که
برگش درز گندم را شرم آموزد» (همان: ۹۸۷)

در منظومه فکری شاملو، وارونگی روایات اسطوره‌ای کارکردی موجه دارد. چنین
اسطوره‌سازی برای او، توجیه‌گر نظام معرفتی دوره معاصر و ماهیت ساختار شکنانه روایات
مدرن است؛ چنان که در همین راستا برای او داستان صلیب کشیدن حضرت مسیح با
روایات غیربومی و غیراسلامی ترجیح دارد و این رویکرد نوآورانه شاید اعتراضی به
روایات غالب باشد و به این صورت، ضمن درگیر ساختن ذهن خواننده، کاربردی جدید
از اسطوره را در شعرش نمایان می‌سازد. «مرگ ناصری» در مجموعه «دشنه در دیس»
روایتی تازه از مسیح و تصلیب اوست که بارها روایت آن بازخوانی شد:

«با آوازی یکدست،/ یکدست/ دنباله چوبین بار در قفایش خطی سنگین و مرتعش بر خاک
می کشید- «تاج خاری بر سرش بگذارید!»،/ و آواز دراز دنباله بار در هندیانِ دردش یکدست/ رشته‌ئی
آتشین می رشت. / - «شتاب کن ناصری، شتاب کن!...» (همان: ۶۱۲)

یا قطعه شعر زیر:

«به جست و جوی باغ پای مفرسای/ که مجال دعایی و نفرینی نیست نه بخششی و نه کینه‌ای/ که راه
صلیب دیگر نه راه عروج به آسمان که راهی به جانب دوزخ است و سرگردانی جاودانه روح» (همان:

۵۸۴)

اسطوره گاه برای شاملو و مخاطب شعری وی - که همچو او دردمند و گرفتار است -
خاصیت جبران‌کنندگی و تسکین‌بخش دارد؛ از این رو، برای وی همذات‌پنداری با
شخصیت‌های اسطوره‌ای روال و هنجاری مقبول بدل می‌شود. اعتراض به کیفیت زندگی و
نوع باشندگی و «بودن در زمانه» سبک بازآفرینی اسطوره‌ها در اشعار شاملوست:

«من بامداد نخستیم و آخرینم/ هابیلیم من/ بر سکوی تحقیر» (همان: ۸۷۶)

احساس درد و رنج در برابر مظاهر منفعت‌طلبانه دنیای مدرن و پرسش‌های بنیادین ولی معترض‌گونه او از زندگی در عصر جدید - که همه چیز در آن خاصیتی سخت و سنگین و مصنوعی دارد - به شاعر خصلت عصیانگری پرومته‌ای بخشیده است؛ اما برخلاف پرومته اساطیر کهن یونان - که به نشانه سرکشی از نزد خدایان آتش را ربود تا به انسان گرما و پاکی بخشد (اسمیت، ۱۳۸۷: ۱۴۱-۱۴۳) - تلاش او در برابر خدایان عصر مدرن جز نامردای و مغموم بودگی چیزی نیست و یأس و ناامیدی همه وجودش را درمی‌ریاید:

«خداوندانِ شما به سزیفِ بی‌دادگر خواهند بخشید / من پرومته نامردم / که از جگر خسته / کلاغان بی - سرنوشت را سفره‌ای گسترده‌ام / غرورِ من در ابدیتِ رنجِ من است / تا به هر سلام و درودِ شما، منقارِ کرکسی را بر جگرگاهِ خود احساس کنم... در پسِ دیوارهای سنگی حماسه‌های من / همه آفتاب‌ها غروب کرده‌اند. / این سوی دیوار، مردی با پتکِ بی‌تلاش‌اش تنهاست، / به دست‌های خود می‌نگرد / و دست‌هایش از امید و عشق و آینده تهی است. / این سوی شعر، جهانی خالی، جهانی بی‌جنبش و بی‌جنبه، تا ابدیت گسترده است / گهواره سکون، از کپک‌شانی تا کپک‌شانی دیگر در نوسان است / ظلمت، خالی سرد را از عصاره مرگ می‌آکند / و در پشت حماسه‌های پرنخوت / مردی تنها / بر جنازه خود می‌گرید.» (همان: ۳۰۶)

یکی از ویژگی‌های اسطوره‌پردازی شاملو، در آمیختن تصاویر اسطوره‌ای و تعمیم و جابه‌جایی مفاهیم اسطوره‌ای است؛ چنانکه در ترسیم رکسانا و آیدا در اشعار او با چنین خصایص تازه روبه‌رو می‌شویم. این یکی از شگردهای اسطوره‌سازی شاملو است که شخصیت‌های خیالی شعرش و یا محبوبش را به شکل اسطوره درمی‌آورد؛ مثلاً درباره رکسانا - که به روایتی نام دختر کوروش و به تصریح خود شاملو در مقدمه چاپ پنجم «هوای تازه» (۱۳۵۵) رکسانا یا روشنک نام دختری از خاندان نجیب زادگان سغدی است که اسکندر مقدونی او را به زنی خود درآورد - می‌آورد:

«مشب رکسانا / با جامه سفید بلندش / پنهان ز هر کسی / مهمان من شده است و مست بر بستر افتاده -

است / دیگر رکسانا / هرگز از کلبه من نخواهد نهاد پای» (همان: ۱۲۰)

در تصویری که از آیدا در اشعار شاملو دیده می‌شود نیز این سبک اسطوره‌سازی مشهود است. در آمیختن مفاهیم اساطیری و شهودی با شخصیت ملموس زندگی او (آیدا- همسر شاملو) فضای اسطوره‌ای و ماورایی بر اشعارش تحمیل می‌کند:

«آیدا لبخند آمرزشی است نخست / دیر زمانی در او نگریستم / چندان که چون نظر از او باز گرفتم / در پیرامون من همه چیزی به هیأت او درآمده بود / آنگاه دانستم که مرا دیگر از او گریز نیست» (همان: ۵۱۳)

اگر دستاورد بزرگ شاملو را زبان نو و تازه اشعارش بدانیم، بخش عمده پیدایش چنین زبانی، مرهون فضایی است که زبان اسطوره برای او ایجاد کرده است. ماهیت سمبلیک اسطوره در بافت استعاری اشعار شاملو به زبان او تشخیصی خاص و پیچیده بخشیده است؛ زبانی خاص که نزدیکی ذهن و زبان شاملو و در آمیختن سوژه و ابژه را در اشعارش نشان می‌دهد. اسطوره در چنین فضایی به عنصری ذاتی برای زبان بدل می‌شود و چنان بر جان کلام می‌نشیند که با حذف روایت اسطوره‌ای، کلام ارزش معنایی و زیبایی شناختی خود را از دست می‌دهد. بهترین شاهد برای اثبات این زبان استعاری- نمادین شعر «ابراهیم در آتش» اوست؛ شعری که در آن «شیر آهن کوه مرد» باز تولید سیاهش و اسفندیار در دوره اسلامی به گونه‌ای دیگر است. تشخیص زبانی و درهم تنیدگی اسطوره با پیام محوری شعر به گونه‌ای است که نمی‌توان بافت اسطوره‌ای آن را حذف کرد؛ اسطوره‌ای باز تولید شده که معنا و مفهومی جدید و سازگار نظام معرفت‌شناسی جدید یافته است:

«و شیر آهن کوه مردی از این گونه عاشق / میدان خونین سرنوشت / به پاشنه آشیل در نوشت / رویینه تنی / که راز مرگش / اندوه عشق و / غم تنهایی بود... دروغا! شیر آهن کوه آهن! مردا! / که تو بودی / و کوه‌وار / پیش از آن که به خاک افتی / نستوه و استوار / مرده بودی / امانه خدا و نه شیطان / سرنوشت تو را / بتی رقم زد / که دیگران می‌پرستیدند / بتی که / دیگرانش / می‌پرستیدند» (شاملو، ۱۳۸۷: ۱۴)

۲-۲. ماهیت و کارکرد اسطوره در شعر عبدالوهاب البیاتی

عبدالوهاب البیاتی (۱۹۲۶-۱۹۹۹م) یکی از شاعران سیاسی و پرآوازه معاصر عرب است. گرایش‌های تند سیاسی او باعث شد، مدتی از عراق اخراج شود، به نحوی پایان

عمرش را در اردن به سربرد. زندگی پر از رنج و مشقت الیاتی، در مضمون اشعارش کاملاً بازتاب دارد.

از آنجا که یکی از راه‌های کسب آرامش در عصر جدید، پناه بردن به دامان اساطیر است تا گاه فارغ از اجتماع با پرداختن به آن، با بازسازی گذشته پرشکوه و تناسب و تعمیم دادن آن با اوضاع کنونی، به پیوند دنیای معاصر و اساطیر کهن و در نتیجه کسب آرامش دست یافت، برای الیاتی نیز اسطوره و روایات اسطوره‌ای بهترین و مطمئن‌ترین پناهگاه محسوب می‌شود. بدیهی است نتیجه چنین کاری، جستجوی زبان و اندیشه‌ای تازه است. الیاتی با توجه به حوزه اقلیمی و فرهنگی خاص خویش، از اسطوره‌های متناسب با جامعه خویش بهره گرفته است. اغلب اسطوره‌ها در اشعار او به شکلی نمادین در خدمت مقاصد فکری و رسالت اجتماعی شاعر است؛ اسطوره تموز یکی از آنهاست:

«فلماذا انت فی الکهف وحید؟/ ترسم الثور الخرافی علی الجدران بالنار و تلتف بأسمال الشرید/ حاملا خصله شعر الشمس تبکیها و تبکی المستحیل/ حالما عبر اللیالی بالرحیل/ و بشطان عصور یولد الانسان فیها من جدید/ و لماذا انت فی المنفی مع الموت و اوراق الخریف؟» (الیاتی، ۱۹۹۰: ۲۰۳)

ترجمه: «چرا در غار تنهایی و با آتش گاو خرافی یا افسانه‌ای را بر دیوارها نقاشی می‌کنی و به جامه آوارگی می‌پیچی؛ دسته‌ای از موی خورشید را با خود حمل می‌کنی و بر آن - که امری غیرممکن است - گریه می‌کنی؛ در شب‌ها، رویای کوچ کردن و ساحل‌های روزگاران است که آدمی در آن دوباره متولد می‌شود، چرا تو در تبعید با مرگ و برگ‌های خزان به سر می‌بری؟»

در این شعر، الیاتی به گاو خرافی یا همان تموز - که خدای برکت و حاصل‌خیزی است - اشاره می‌کند. تموز همان موجود پرستیدنی است که او را خدای خیر و برکت می‌دانند که در اینجا، شاعر به صورت نمادین به آن اشاره کرده است. این اسطوره در میان شاعران معاصر، نماد نوگرایی و رستاخیزی است و به همین دلیل، شاعر ضمن بیان اوضاع نابه‌سامان اجتماع، از این اسطوره - که نماد نوگرایی است - استفاده می‌کند، با این تفاوت که توجه و تمرکز به اسطوره تموز را بی‌حاصل می‌خواند و مخاطب را به جای دل‌بستن به گذشته خرافی به آینده و حرکت (مهاجرت) برای پیشرفت و تولد دوباره فرامی‌خواند.

برای البیاتی اسطوره گاه ابزاری برای توجیه نمادین اهداف اجتماعی و سیاسی - است؛ چنان که با اشاره به نقش اسطوره‌ای - افسانه‌ای ققنوس و درآمیختن خویش کاری (حوزه عملکرد) آن با جامعه می‌کوشد مخاطب را به حرکت و فعالیت وادارد:

«لو جمعت اجزاء هدی الصورة الممزقة / إذن لقامت بابل المحترقة / تنفض عن أسماها
الرماد» (همان: ۹۳)

ترجمه: «اگر اجزای این تصویر پاره جمع شود، تصویر کامل آتش گرفته بابل بر می‌گردد و از تاریکی‌ها و تیرگی‌ها پاک می‌گردد.»

منظور شاعر از آن، سرزمین عراق یا بابل است. بر اساس اساطیر، ققنوس زمانی که می‌میرد، در آتش می‌سوزد و از خاکسترش، ققنوسی جدید متولد می‌شود، البیاتی خواهان آن است که ای کاش این ققنوس بمیرد و از تجمع خاکستر آن، پرنده‌ای جدید - که همان تصویر نمادین از آرمانشهر نو و آباد است - به وجود بیاید. در همین زمینه، اسطوره اوزیریس نیز برای واداشتن و تحریک اجتماعی به خدمت گرفته می‌شود:

«ورف فی الجنائن المعلقة / فراثة و زنبقة / و ابتمت عشتار / و هی علی سریرها تداعب
القیثار / و عاد اوزیریس / لانطفأت أحزان حادی العیس / و نورت فی سبأ بلقیس» (همان: ۹۳)

ترجمه: «و دوباره مجد و عظمت گذشته خود را به دست خواهد آورد و پروانه‌ها همراه با خوشحالی زنبق‌ها می‌رقصند، و بر لب‌های عشتاری که آهنگ عشق و زندگی را بر تخت خود سر می‌دهد، می‌نشیند، شادی عشتار به خاطر بازگشت محبوبش اوزیریس است و با آمدن اوزیریس خیر و برکت باز می‌گردد.»

«عشتار معادل همان زهره در نزد ایرانیان است که در ادبیات با عنوان الهه عشوه‌گری، عشق و عدالت از آن یاد می‌شود که عاشق خدایان و انسان‌های افسانه‌ای فانی بسیاری شد که تموز یکی از آنهاست.» (کندی، ۱۳۸۵: ۴۳). البیاتی این اسطوره را به عنوان نماد سرسبزی به کار برده است. اوزیریس - که نماد خیر و برکت است - همان سرسبزی و شادابی طبیعت است که بعد از رفتن زمستان و با آمدن بهار آغاز می‌شود. وی این نماد را به منظور بهبود اوضاع و گذر از نابسامانی‌ها به سوی صلح و آبادانی به کار برده است.

برای الیاتی اسطوره بهترین ظرف برای بازاندیشی در موقعیت فرهنگی و اجتماعی جامعه است. وی برای رسیدن به این هدف، اسطوره زایش، خدای نباتات و یا خدای شهیدشونده را در اشعارش به کار می‌گیرد تا مخاطب را به وضع کنونی خود و جامعه و لزوم بیداری مردم آگاه کند:

«عائشه عادت مع الشتاء للبتان / صفافة عاریة الأوراق / تبکی علی الفرات / تصنع من دموعها، حارسة الأموات / تاجا لحب مات / تعبت فی خصلات لیل شعرها الجرذان» (الیاتی، ۱۹۹۰: ۱۳۵)

ترجمه: «عایشه با شروع زمستان به مزرعه بازگشت / درخت بیدی بی‌برگ / بر فرات می‌گریست / و نگهبان مردگان از اشک‌هایش تاجی را برای یک عشق مرده می‌آفرید / موش‌ها گیسوهای سیاه خود را به هم می‌ریزند.»

در شعر مزبور، به طور ضمنی به اسطوره گیلگمش اشاره شده است. «گیلگمش از جمله نخستین پادشاهان روی زمین به حساب می‌آمد که حکمرانی می‌کرد و از ظالم‌ترین و زیانکارترین آن‌ها بود. مردم از ظلم و ستم او به ستوه می‌آیند و نزد خدایان از او شکایت می‌کنند، الهه مادر برای دفع این شر، موجودی به نام «انکیدو» را به وجود می‌آورد.» (روزنبرگ، ۱۳۷۹: ۳۴۰)

در این شعر، عایشه معادل همان انکیدو است. شاعر عایشه را به عنوان نمادی از عشق جاودانگی و مبارز همیشگی علیه شر و بدی به کار می‌برد که با فرارسیدن زمستان به جنگ با ظلم و بدی می‌آید و تلاش می‌کند طراوت و سرسبزی را با بازگشت خدای نباتات احیا کند. علاوه بر اسطوره یادشده، روابط بینامتنی این قطعه شعر با روایت اسطوره‌ای آدونیس نیز نباید نادیده گرفته شود.

آدونیس، در اساطیر یونان، قدرتمندترین ایزد گیاهی، نقشی چون سیاوش در اساطیر ایران دارد. او مانند سیاوش یکی از گیاه-خدایان مرتبط با باروری است؛ از درخت زاده شده و از خونش پس از کشته شدن گیاهی می‌روید و بدین ترتیب نمود بارزی از چرخه فصول و باروری به جهان است. وی زاده و صلتی پنهانی بود و از همین رو با مخالفت و تهدید پدر بزرگش مواجه شد. میرا (Mira) مادر آدونیس به ایزدان پناه برد و آنان او را به درخت «مر» تبدیل کردند و بعد از مدتی آدونیس، از تنه درخت متولد شد. آفرودیت

فرزند را به پرسفونه سپرد تا از او مراقبت کند و چون پرسفونه به سبب زیبایی آدونیس شیفته او شده، راضی به بازگرداندن او نشد، قرار شد که آدونیس، نیمی از سال را نزد آفرودیت و نیمی را نزد پرسفونه و نیم دیگر را هر جا که می خواهد باشد. آدونیس تصمیم گرفت که دو ثلث سال را نزد آفرودیت و یک ثلث را با پرسفونه سپری کند. او سرانجام، توسط گراز کشته شد و آفرودیت از خون او گل شقایق را رویاند (گران و هیزل، ۱۳۹۰: ۴۵-۴۶).

نامیدی و احساس یأس از بهبود در اوضاع مردم گاه الیاتی را به استفاده از کارکرد پناهگاهی یا جبران کننده اسطوره می کشاند. افسانه سندباد و کهن‌الگوی اسطوره‌ای «سفر قهرمان» نهفته در آن بهترین دست آویز برای الیاتی است:

«اخرق الابعاد / ادق باب المستحيل / انفخ الرماد / اكلم الجماد / لعننى / اظير فوق العالم الصغير / فى عيشه الميلاد / اكون سندباد / ابحر فى سفینه منقله بالعاج و الاورد» (الیاتی، ۱۹۹۵: ۳۴۸)

ترجمه: «بدون بال بودم، به ابعاد نفوذ می کردم، در خانه غیرممکن را می کوییدم، خاکستر را می دمیدم، با بی جانها صحبت می کردم تا بتوانم در شب کریسمس بر فراز دنیای کوچک پرواز کنم. من سندباد هستم که در یک کشتی پر از عاج و گل های دریایی قایقرانی می کنم، در عیدها برای کودکان هدیه از جزایر هندی و از بغداد می آورم»

سندباد یکی از شخصیت های مهم در داستان های کهن عرب است که پس از آنکه ثروت زیادی را به دست می آورد، به سفری دور و دراز می رود. بر اساس داستان های تاریخی «این شخصیت اسطوره ای از دریاها و کوه ها عبور می کند و به سفرش می پردازد و با وجود سختی های راه، مسافرتش را با موفقیت و با نتایج و ثمرات خوب به پایان می رساند.» (ستاری، ۱۳۹۶: ۹۳) الیاتی در این شعر، خود را همچون سندباد در حال سفر می داند. این سفر گاه به دلیل این است که شاعر می خواهد از شرایط و اوضاع نابسامان بگریزد و به شرایط بهتری پناه ببرد و گاه به این دلیل است که شاعر بر اثر مهاجرت هایی که به دنبال گرایش های تند سیاسی برایش پیش آمد و خود را گرفتار بیابان های تبعد دید، شخصیت اسطوره ای سندباد را به عنوان نمادی برای شخصیت خود برمی گزیند و چون

شاملو، دست به هم‌ذات‌پنداری می‌زند و حال و روز خود را در جوامع عرب به سفر قهرمانی سندباد شبیه می‌خواند.

البیاتی با اشاره به اسطوره یونانی سیزیف نیز از مشابهت خود و موقعیتش با شخصیت اسطوره‌ای یاد می‌کند:

«عبثاً نحاول-ایها الموتی- الفرار/ من مقلب الوحش العنید/ من وحشه المنفی البعید/ الصخره الصماء،

للوادی، بدحرجها العبید/ (سیزیف) بیعت من جدید/ فی صوره المنفی الشدید» (البیاتی، ۱۹۹۰: ۱۵۲)

ترجمه «ای مردگان! بیهوده پای در گریزیم، از چنگال این وحشی خیره‌سر، از وحشت تبعیدگاه دوردست، یک برده در بیابان تخته سنگ سر سخت را می‌غلطاند، سیزیف دیگر بار انگیزته می‌شود، دیگر بار در لباس تبعیدی آواره ...»

سیزیف یکی از اسطوره‌های یونانی که مظهر نافرمانی و گناه در برابر خدایان و عملش سمبل بی‌حاصلی و بی‌ثمری است؛ شخصیتی اسطوره‌ای که «به علت بی‌احترامی به خدایان، محکوم شد که سنگی بزرگ را بر دوش کشد و آن را از عمیق‌ترین جایگاه تا قلعه کوه مردگان حمل کند و هیچ‌گاه به این کار موفق نمی‌شود و درست زمانی که فکر می‌کند موفق شده‌است، سنگ از دست او رها می‌شود.» (اسمیت، ۱۳۸۷: ذیل سیزیف و کاملی، ۱۳۸۲: ۸۷).

این اسطوره در شعر عرب، جایگاهی ویژه دارد و بسیاری از شاعران از آن، برای بیان نمادین حال انسانی که هر اندازه سعی و تلاش می‌کند؛ اما به مقصد و هدف خود نمی‌رسد، استفاده می‌کنند. البیاتی خود را سیزیف جامعه عرب می‌داند؛ کسی که همواره در تبعید است و تلاشش برای رهایی از جامعه منفعل و بی‌تحرک به سرانجام نمی‌رسد. فضای این اسطوره، نزدیک به جامعه‌ای است که شاعر در آن زندگی می‌کند. البیاتی به این وسیله می‌خواهد ابراز نارضایتی خود را از زندگی در جامعه معاصر بیان کند و بگوید که خواهان گریز به جامعه‌ای بهتر است؛ اما با این توصیف و توصیه که بازگشت به جهان آرمانی جز با پیوستن به باورهای دنیای کهن و عصر اسطوره‌ای میسر نیست. تلاش بی‌حاصل انسان گرفتار در دنیای جدید محصول نگرش مادی و گرفتار در مرگ تدریجی دنیای مدرن است.

۳. نتیجه گیری

از نتایج تحقیق برمی آید که تنوع و گستره استفاده از اساطیر در اشعار شاملو بیشتر از اشعار البیاتی است. در حالی که البیاتی بیشتر برای نیات سیاسی و فرهنگی به اساطیر مشهور مصر و یونان رجوع کرده است، شاملو به بازآفرینی اساطیر ایرانی از یک سو و استفاده پربسامد از روایات اسطوره‌ای یونان و روم از دیگر سو، متمایل بوده است. وی به شکل مکرر و مبتنی بر زبان استعاری و نمادین برای پاسخ به پرسش‌های معرفت‌شناختی و فلسفی خود در دنیای مدرن به بازتاب روایات اسطوره‌ای در اشعار خود پرداخته است. کارکرد بنیادین اساطیر در اشعار شاملو معطوف به نظام معرفت‌شناختی است. اگرچه گاه این اساطیر به صورت نمادین به حوادث سیاسی و اجتماعی و برای تبیین برخی اتفاقات تاریخی به کار گرفته می‌شود، برای شاملو اسطوره نقش مکمل دارد؛ به این معنا که وی بی‌تعصب در به کارگیری اساطیر بومی و ملی یا غربی و غیربومی در پی بهره‌مندی از اقتدار اسطوره‌ها در معناآفرینی و بازنمایی کیفیت بازاندیشی به جهان انسان مدرن و همه شقوق زندگی آن و شک و تردیدهای زیست‌بوم و تجارب فکری و ایدئولوژیک انسان معاصر است. استفاده معرفت‌شناسانه از اسطوره در شعر شاملو، به زبان شعری او نیز تشخص سبکی بخشیده و ذهن و عین را به هم پیوند داده است. کنار زدن کهن‌الگوها و اساطیر از دستگاه فکری و زبانی شاملو تقریباً ناممکن است و چه بسا اشعار او را بی‌هویت می‌سازد. از هنرهای شاملو استفاده بکر و ساختارشکنانه و وارونگی معناسازی اسطوره‌هاست؛ اما اسطوره برای البیاتی بیشتر ابزاری برای بازنمایی فضای سیاسی و اجتماعی و دغدغه‌های البیاتی از جامعه آشفته و راکد عرب در دوره معاصر است. برخلاف شاملو که خود را در هیأت اسطوره‌ها و قهرمانان اسطوره‌ای همذات‌پنداری می‌کند، اساطیر اشعار البیاتی کاملاً تفکیک‌پذیر و در مسیر القای مفاهیمی است که می‌خواهد از رهگذر آن با زبان نمادین و کنایی به مخاطبان حرکت و تحول را تحمیل کند. زبان شعری البیاتی در مقایسه با زبان و تصاویر شعری شاملو ضعیف‌تر و ساده‌تر است؛ اما کارکرد معرفتی اسطوره‌ها در اشعار شاملو و درهم‌تنیدن آن با عواطف و دریافت‌های شهودی و تجارب شاعرانه‌اش موجب شده که

اشعار شاملو پیچیده‌تر و چندلایه‌تر به نظر آید. همه این‌ها نشان می‌دهد زبان فارسی با پشتوانه‌های تمدنی و گستره تجارب اساطیری خود هم قابلیت و هم ظرفیت بیشتری در بهره‌گیری از اسطوره‌ها دارد.

کتابنامه

- اسماعیل، عزالدین. (۲۰۰۷). *الشعر العربی المعاصر*. بیروت: دارالعودة.
- اسمیت، ژوئل. (۱۳۸۷). *فرهنگ اساطیر یونان و رم*. ترجمه شهلا برادران خسروشاهی. چاپ دوم. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر و روزبهان.
- الیاده، میرچا. (۱۳۶۳). *اسطوره و رمز در اندیشه میرچا الیاده*. ترجمه جلال ستاری. چاپ اول. تهران: نشر مرکز.
- البیاتی، عبدالوهاب. (۱۳۷۴). *آوازه‌های سندباد*. ترجمه م. سرشک. تهران: نشر نی.
- البیاتی، عبدالوهاب. (۱۹۹۰). *دیوان اشعار*. بیروت: دارالعودة.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۳). *پژوهشی در اساطیر ایران*. چاپ دوم. تهران: انتشارات آگه.
- بیدنی، دیوید. (۱۳۷۳). «اسطوره، نمادگرایی و حقیقت». ترجمه بهار مختاریان. *فصلنامه ارغوان*، شماره ۴. صص ۱۶۸-۱۸۲.
- پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۱). *سفر در مه (تأملی در شعر شاملو)*. تهران: انتشارات نگاه.
- تودروف، تزوتان. (۱۳۸۲). *بوطیقای ساختارگرا*. ترجمه محمد نبوی. چاپ دوم. تهران: آگه.
- جاسم، محمد. (۱۳۹۴). *رمز و اسطوره در شعر معاصر ایران و عرب: بررسی تطبیقی رمزگرایی در شعر بدر شاکر السیاب و مهدی اخوان ثالث*. چاپ اول. تهران: انتشارات نگاه.
- جبران، خلیل جبران. (۱۹۱۴). *دمعه و ایتسامه*. بیروت: نشر دارالجیل.
- خلیلی جهان‌تیغ، مریم. (۱۳۸۲). «اسطوره و شعر معاصر». *مجله تخصصی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مشهد*. شماره ۳۶. صص: ۶۳-۸۰.
- روزنبرگ، دونا. (۱۳۷۹). *اساطیر جهان، داستان‌ها و حماسه‌ها*. تهران: انتشارات اساطیر.
- ستاری، جلال. (۱۳۹۶). *پژوهشی در حکایت سندباد بحری*. تهران: نشر مرکز.

- سجادیپور، فرزانه. (۱۳۷۸). «یافته‌ها، افسانه‌ها و اسطوره‌ها»، *مجله ادبیات داستانی*. سال سوم. شماره ۵۰. صص ۱۲۲-۱۳۰.
- شاملو، احمد. (۱۳۸۸). *مجموعه آثار*. تهران: نشر زمانه.
- شاملو، احمد. (۱۳۸۷). *ابراهیم در آتش*. تهران: نشر نگاه.
- شفیع‌ی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۰). *شعر معاصر عرب*. تهران: انتشارات سخن.
- عباس، احسان. (۱۳۸۴). *رویکردهای شعر معاصر عرب*. ترجمه حبیب‌الله عباسی. تهران: انتشارات سخن.
- عبیدات، زهیر محمود. (۲۰۰۶). *صورة المدینه فی الشعر العربی*. الحدیث: دار الکندی.
- فرای، نورتروپ. (۱۳۷۷). *تحلیل نقد*. ترجمه صالح حسینی. چاپ اول. تهران: انتشارات نیلوفر.
- فرزانه، سید بابک و علی‌علی محمدی. (۱۳۹۱). «اسطوره در شعر آدونیس و شاملو». *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*. شماره ۸. صص ۱۹-۴۰.
- قاسم‌زاده، سیدعلی و سعید بزرگ بیگدلی. (۱۳۹۷). *رمان اسطوره‌ای (نقد و تحلیل جریان اسطوره‌گرایی در رمان فارسی)*. چاپ اول. تهران: نشر چشمه.
- کاسیرر، ارنست. (۱۳۸۷). *فلسفه صورت‌های سمبلیک؛ جلد دوم: اندیشه اسطوره‌ای*. ترجمه یدالله موقن. چاپ دوم. تهران: انتشارات هرمس.
- کاملی، بلحاج. (۱۳۸۲). *تاثیر میراث قومی در شکل‌دهی قصیده عربی معاصر*. ترجمه حسین میرزانی. تهران: نشر نیلوفر.
- کندی، مایک دیکسون. (۱۳۸۵). *دانشنامه اساطیر یونان و روم*. ترجمه رقیه بهزادی. تهران: انتشارات طهوری.
- گرانت، مایکل و جان هیزل. (۱۳۹۰). *فرهنگ اساطیر کلاسیک*. ترجمه رضا رضایی. چاپ دوم. تهران: نشر ماهی.
- گلزیر، استفن و دیگران. (۱۳۸۶). *انسان‌شناسی دینی: سه مقدمه درباره انسان‌شناسی دین*. ترجمه ابراهیم موسی‌پور. تهران: نشر جوانه توس.
- مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۸۵). *دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر*. ترجمه مهران مهاجری و محمد نبوی. چاپ دوم. تهران: انتشارات آگه.

- محمدی، ابراهیم و دیگران. (۱۳۹۲). «اسطوره‌سازی و اسطوره‌شکنی رمانتیک در شعر شاملو». *مجله ادب پژوهی*. شماره ۲۴. صص ۱۰۵-۱۲۸.
- ملا ابراهیمی، عزت و محمد سالمی. (۱۳۹۶). «دلالت‌های معنایی اسطوره تموز در شعر خلیل حاوی و عبدالوهاب البیاتی». *مجله نقد ادب معاصر عربی*، دوره هفتم. شماره ۱۲. صص ۲۳-۴۲.
- ناظمیان، رضا و دیگران (۱۳۹۶). «قنوی و فینیق در اشعار نیما و آدونیس». *نشریه ادبیات تطبیقی شهید باهنر کرمان*. شماره ۱۷. صص ۲۲۷-۲۴۷.
- نوروزی، یعقوب. (۱۳۹۴). «نگاهی به منابع الهام شاملو در اسطوره‌پردازی». *مجله مطالعات زبانی- بلاغی*، سال ۶. شماره ۱۱. صص: ۱۴۳-۱۶۴.
- ورزی، محمدجعفر. (۱۳۸۹). «اسطوره در شعر معاصر عرب». *فصل‌نامه ادبیات فارسی*. سال ششم. شماره ۱۵. صص ۶۷-۸۶.

